

El poblat del Calvari del Molar (Priorat). Excavacions Vilaseca

En aquest breu article es revisa la documentació gràfica i arqueològica obtinguda en les excavacions realitzades per S. Vilaseca el 1930 al poblat del Calvari del Molar (Tarragona). Es tracta d'un assentament amb una estructura estable i aparentment bastant complexa, amb el que sembla un únic moment d'ocupació, que cal ubicar cronològicament en la primera edat del ferro. Destaca la primacia dels materials de tradició local enfront dels de tipus camps d'urnes i els indicis de contactes amb el comerç fenici.

Paraules clau: primera edat del ferro, camps d'urnes, comerç fenici, mineria, urbanisme.

El poblat del Calvari està situat en el terme municipal del Molar (també anomenat Molar d'En Bas), a la comarca del Priorat (Tarragona) (figura 1). El Calvari és un petit altiplà el cim del qual mesura uns 100 m de longitud en direcció NE-SO i uns 30 m d'amplària i se situa a la cota 230 m s.n.m. Està limitat a banda i banda per sengles barrancs i dista 1,5 km del poble i uns 4,5 qm de la riba dreta del riu Siurana, poc abans de la confluència amb l'Ebre dins el terme municipal veí de Garcia (figura 2). Al NO del turó del Calvari hi ha la font dels Reguerals. Els eixos de comunicacions naturals més importants vinculen l'indret, d'una banda, amb l'Ebre per Garcia, a la comarca de la Ribera d'Ebre, i, de l'altra, a través de la Figuera, Cabacés, la Morera i Ulldemolins, amb Prades, i amb la Granadella, a la comarca de les Garrigues. El Calvari està travessat per una antiga carrerada, la mateixa que travessa la necròpoli de les Obagues, prop d'Ulldemolins.

This brief paper deals with the re-examination of the graphic and archaeological documentation coming from the excavations undertaken by S. Vilaseca, in 1930, in the settlement of El Calvari (Molar, Tarragona). It is a site with an urbanistic structure quite complex and a unique level of use assigned to the First Iron Age. Items of autochthonous tradition are more frequent than Urnfield tradition ones. Some items show trade relations with the Phoenician world.

Key Words: Hallstatt, Urnfield Culture, Phoenician trade, mining, urbanism.

Des d'un punt de vista dels recursos, l'element més destacable són les mineralitzacions existents a l'àrea, les més properes al jaciment les de la zona del Molar-Bellmunt. A Bellmunt destaquen les mines Lagarto, Barranco Hondo, Eugènia i Regia, totes elles amb galena, i al Molar les mines Ventura, Mangrané, Berta, Francisca, Raimunda, Jalapa, Mineralogia i Linda Mariquita. La mineralització típica es localitza en fractures obertes dins de dics de pòfir i pissarres metamorfitzades. Es tracta de mineralitzacions filonianes majoritàriament en Pb-Zn, i els minerals més abundants són la galena i l'esfalerita. Són destacables també al Molar les explotacions del sabó de sastre, és a dir, les explotacions d'argiles, principalment caolíiques i les mineralitzacions de coure (calcopirita) situades a l'oest del Masroig (IGME 1974, MATA 1990). S'ha afirmat que alguns d'aquests filons foren explotats en època romana (IGME 1974), sense que fins ara això s'hagi

Fig. 1. El Molar. Situació.

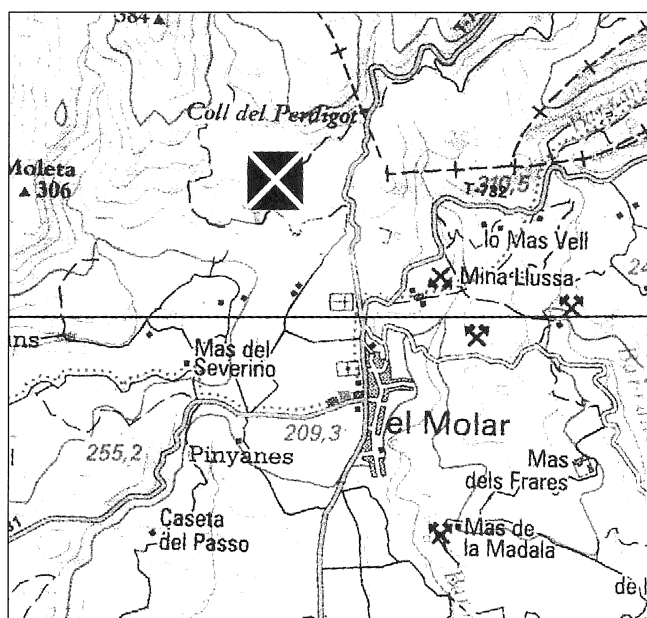

Fig. 2. El turó del Calvari. Situació.

contrastat amb estudis específics. L'àrea minera de Bellmunt-Molar (figura 3) s'inscriu en un tot més ampli, en el qual mereixen consignar-se les explotacions de coure d'Arbolí, Cornudella i Ulldemolins¹ i les explotacions de galena i plata nativa de Falset. Aquestes darreres foren objecte d'una explotació, ben documentada, en època medieval que donà puixança al comte de Prades (en organitzar-se l'explotació de les mines es produí una multiplicació de les rendes del comtat del 200%) i serví per encunyar sous de plata a Barcelona. Es conserven a l'Arxiu Ducal de Medinaceli

1. On hi ha una ben documentada explotació prehistòrica, especialment ben representada, és a la Solana del Bepo d'Ulldemolins (VILASECA 1973, I, 167-68).

dues ordenances (dels anys 1343 i 1348) per a l'explotació de la plata al comtat de Prades i la baronia d'Entença de gran interès perquè proporcionen informació sobre els miners, els sistema d'accés a la tinença de mines (crosos), els controls senyorials sobre la plata, els assajadors i l'administrador de les mines (ROMERO 1979). Es fa referència en la documentació de l'Arxiu Ducal de Medinaceli a unes terceres ordenances del 1352, per a la redacció de les quals es van prendre per model les de les mines de l'Iglesiente, a Sardenya.²

L'àrea del Molar i, de fet, el Priorat en general, és una terra amb terrenys agrícoles limitats i difícils, "bonyeguda i pedregosa" en paraules de Josep Iglesias. En la seva coneguda síntesi sobre els camps d'urnes del nord-est de la Península Ibèrica Ruiz Zapatero considerà que "la casi totalidad de las tierras son improductivas o de posibilidades de cultivo muy limitadas" (RUIZ ZAPATERO 1985, 233) i en deduí que fou la ramaderia la que tingué el pes específic més important en l'economia del Molar. A l'espera que treballs de camp i estudis adequats permetin contrastar i matisar aquest posicionament, resulta evident que la hipòtesi més plausible és que el pes econòmic més significatiu i la puixança de la zona cal atribuir-lo a l'explotació de la seva riquesa minera, mentre que l'agricultura —que sens dubte es practicà— i la ramaderia degueren tenir un valor econòmic merament de subsistència.

En realitat —i com és ben sabut— es coneix amb el nom del Calvari o, més sovint, el Molar, un conjunt arqueològic integrat pel poblat, situat al cim de l'altiplà, i per una necròpoli situada a uns 60 m al SO, a la falda del Calvari. La necròpoli, que ocupava una àrea trapezoïdal d'uns 20 x 16 x 11 metres, fou completament excavada el 1930 per Salvador Vilaseca, que hi exhumà 172 enterraments. Ha constituït tradicionalment el jaciment tipus del període Vilaseca III de

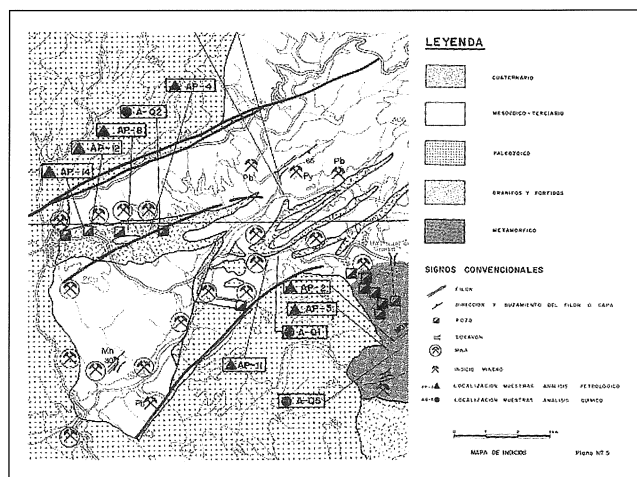

Fig. 3. Mapa de mineralitzacions de l'àrea del Molar-Bellmunt (IGME 1974).

2. L'àrea de l'Iglesiente, a Sardenya, era en època medieval un focus exportador de plom i plata. La utilització del plom es documenta a l'illa des de la cultura de Monte Claro en la segona meitat del tercer mil·lenni aC (SANTONI 1989, 111) i la plata fou sens dubte explotada pels fenicis. La Corona d'Aragó va treure profit de l'experiència jurídica i tècnica dels sards, un profit que es concretà amb el trasllat de miners de l'illa al Priorat i l'aplicació o l'adaptació de les ordenances de les mines de plata sarda (ROMERO 1979, 327).

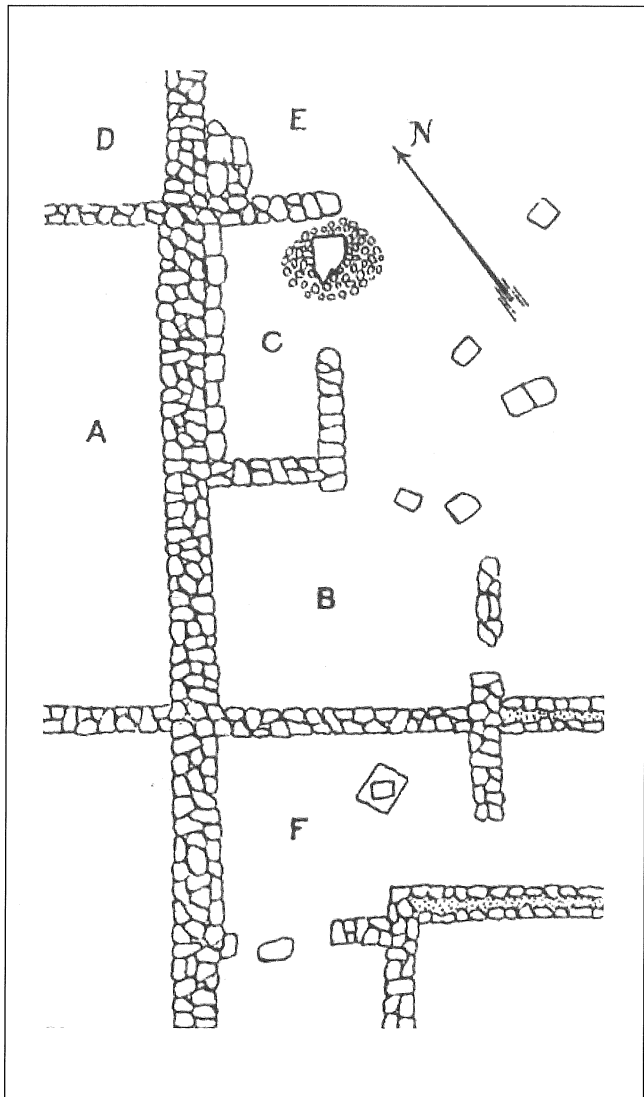

Fig. 4. Planta de l'excavació. Vilaseca 1943, figura 15.

la sistematització dels camps d'urnes catalans feta per aquest autor. Tanmateix, els primers enterraments, entre els quals hi ha el conegut Molar 117, corresponen al període anterior, Vilaseca II, amb una cronologia arqueològica conjunta dels segles VIII i VII aC, segons alguns autors (RUIZ ZAPATERO 1985) i dels segles IX-VII aC, segons altres (ALMAGRO GORBEA 1977). En cronologies radiocarbòniques caldria situar la necròpoli del segle X fins a l'any 600, cal. B.C. (CASTRO 1994).

Paral·lelament a l'excavació de la necròpoli, Vilaseca realitzà un tall de $c 11,5 \times 6,5$ m al poblat, on, segons sembla, documentà un únic nivell ocupacional (figura 4). Les estructures documentades en el tall esmentat eren un gran mur longitudinal situat a la revora occidental de l'altiplà que servia de suport a una sèrie de murs més primers i perpendiculars, situats a banda i banda. En total, Vilaseca exhumà, totalment o parcialment, set estances o departaments. Un programa de prospeccions portat a terme en els anys vuitanta donà com a resultat la troballa superficial en el jaciment d'àmfora fenícia (MASCORT *et al.* 1988), que se suma a les troballes fenícies del proper poblat del Puig Roig del Masroig (GENERA 1995).

Tant les excavacions a la necròpoli com les del poblat foren donades a conèixer per Vilaseca (1943), tot i que si bé la necròpoli fou publicada exhaustivament, el poblat només fou objecte d'una sumària descripció i de la publicació d'alguns dels materials que s'hi van exhumar. A partir de la planta i les escasses indicacions sobre l'arquitectura que proporciona aquest autor en l'esmentada publicació poden avançar-se algunes consideracions, amb la cautela que la migradesa de les dades publicades aconsella.

Un gran mur recorre longitudinalment l'àrea d'excavació en sentit NE-SO; es tracta del mur posterior de les cases que s'hi adossen a banda i banda. Fa 50 cm d'amplada i es conserva en alçades que van dels 1,10 als 1,30 m, segons el sector. La resta de murs són més primers (uns 30 cm) i es conserven a menor alçada (entre 25 i 45 cm). Excepte dos murs de l'estança F, tota la resta estan construïts amb maçoneria en sec. La troballa de tovots en el curs de l'excavació indica que només la base era de pedra i que la resta estava construïda amb tovots. Els dos trams de mur de l'habitació F a què hem fet referència tenen els dos paraments vistos fets amb lloses grans posades dretes i deixant un espai entre ambdós, que és reblí amb terra i pedres.

Les estances que es poden individualitzar a partir de la informació de Vilaseca són les següents (figura 5. Hem mantingut les denominacions de l'excavador):

—A. Situada al nord-oest del gran mur longitudinal que discorre per tot el sector excavat en sentit NE-SO. Incompleta. La part excavada té 8,25 m². L'entrada havia de fer-se forçosament pel NO. Troballes consignades per Vilaseca: tapadores acanalades (figura 8).

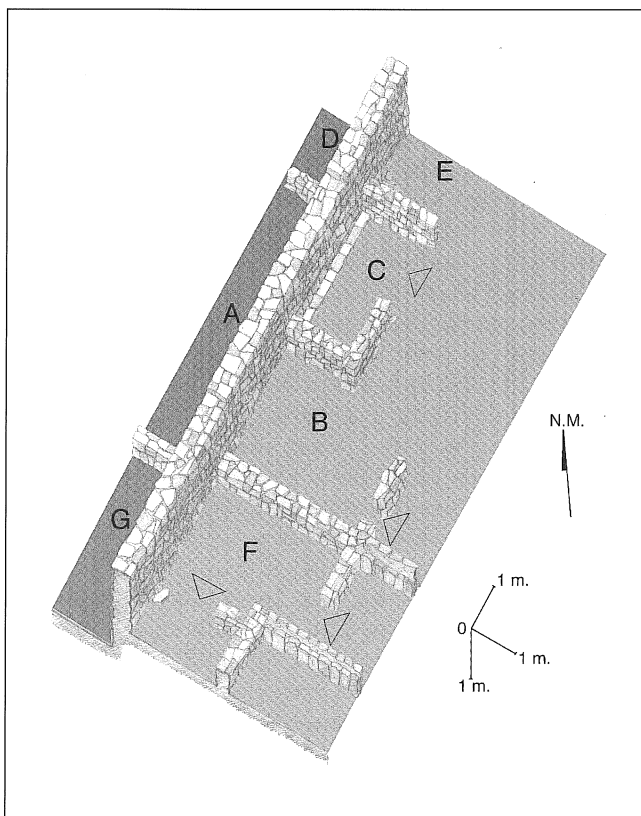

Fig. 5. Perspectiva de les restes exhumades en l'excavació de Vilaseca. Dibuix J. Fresquet.

—B. Situada al sud-est del mur longitudinal. Aparment, trobada en mal estat de conservació. Sembla que li falta un angle que aniria a trobar-se amb l'angle SO de l'habitació C; si fos així ens trobaríem davant d'una estança de 7,5 m². En la planta d'excavació de Vilaseca sembla observar-se una porta al SE. De totes maneres, resulta molt estreta. Troballes consignades per Vilaseca: ganivet de sílex (figura 12).

—C. Clarament delimitada i situada confrontant amb l'anterior. Es tracta d'una estança rectangular, de petites dimensions (3,36 m²), amb la porta al cantó llarg del SE, un pedrís que la recorre en sentit longitudinal al peu del gran mur de la part posterior i al bell mig de l'entrada una àrea d'1,50 x 0,60 metres amb una llosa sorrenca al centre envoltada d'un paviment de còdols de quars de colors, de finalitat desconeguda.

—D. Incompleta. Situada, com la A, amb la qual llinda, en el sector NO de l'excavació. Troballes consignades per Vilaseca: vas compartimentat (figura 12).

—E. Incompleta. Situada al sector SE de l'excavació, llindant amb l'estança C. En el curs de l'excavació es documentà un petit sector enllosat (les restes d'un paviment de lloses?) en l'angle d'aquesta estança.

—F. Situada al sector SE de l'excavació de Vilaseca i llindant amb la B. De fet, l'excavador denominà amb aquesta lletra un conjunt de quatre estances. Solament una d'elles està completa i mesura uns 5,6 m²; comunica per una porta situada al cantó SE amb una altra estança que devia obrir a un carrer i per un altre al cantó SO amb una altra estança. La suma d'aquests espais fa uns 16 m². Troballes consignades per Vilaseca: fragments de sílex, una esfera, una punta de sageta de bronze, un plat, un suport de fang i fragments de grans tenalles amb cordons (figures 6, 9 i 12)

—G. Vilaseca parla de l'habitació G, però no la situa en la planta d'excavació. Nosaltres hem suposat, tot i que no en tenim l'absoluta seguretat, que és la que està situada, com la D i la A, en el sector NO de l'excavació i confrontant amb la darrera. Troballes consignades per Vilaseca: la peça de bronze que descriu com a "lanceta quirúrgica" i fragments d'un vas amb acanalats de fulla d'acàcia o espina de peix (figures 7 i 12).

Les dades conegudes indiquen:

1. L'existència de dos carrers o espais de circulació que *grosso modo* seguirien l'orientació del gran mur longitudinal, és a dir, NE-SO. Atesa la configuració i mides de l'altiplà on s'assenta el poblat, així com la situació del tall realitzat per Vilaseca, sembla plausible suposar que, almenys en el cantó E, hi havia d'haver una altra alineació d'habitatges.³

2. L'existència en l'assentament d'habitatges integrats per més d'una habitació. Aquest fet és desprèn amb particular claredat de l'observació de l'estança C —massa petita per a ser una casa i, a la vegada, amb un paviment a la porta, que està molt enretirada, que no sembla adequat com a trànsit a un espai públic—, però, sobretot, de l'estructura del que Vilaseca anomenà habitació F. Aquest fet té el seu interès perquè, en general, l'habitatge preibèric es considera

unicel·lular (Belarte 1997). Així, per exemple, en els poblats del Segre (Genó, Tossal de les Paretetes) o de la foia de Mora (Barranc de Sant Antoni, Barranc de Gàfols). Si bé està clar també que aquesta norma no es compleix en alguns casos.

Així, per exemple, en el proper poblat del Puig Roig (GENERA 1995), datat en el segle VII aC, hi ha diversos habitatges amb dues estances: la casa y en té dues, la z en té també dues o més (el mal estat de conservació impedí precisar-ho) i la t estava, molt possiblement, compartimentada amb envans de tovot. Un cas a part el constitueix l'habitació o habitatge, que sembla que té un porxo al cantó sud.

A la Ferradura (segles VII/VI aC) tots els habitatges eren unicel·lulars i de planta rectangular, excepte l'habitatge número 2 que presentava una compartimentació de pedra que dividia la casa en una estança principal amb la llar i una estança secundària a la part posterior, destinada a magatzem domèstic, en la qual es documentà una àmfora i una estructura de pedra interpretada com un armari (MALUQUER 1983).

3. Les dimensions de les cases sembla que es poden situar en els marges usuals del moment, entorn dels 20 m² (BELARTE 1997, 130), tot i que més aviat tirant a més grans, a jutjar, si més no, pel conjunt F. Així mateix, les diferents tècniques constructives documentades no desdiuen del que és el panorama de l'època.

4. Només noves excavacions podran determinar l'estructura de l'assentament i precisar si estava o no envoltat per un mur de circumval·lació. El mur longitudinal a què ens hem anat referint té aspecte de tal pel major gruix i perquè és la paret de tanca posterior de les cases. El fet que tingui estances adossades a banda i banda indica o bé que la línia d'estances del cantó NE correspon a una segona fase constructiva per raó de la qual l'assentament sobrepassa un original mur de circumval·lació o que n'hi havia dos.

En el conjunt de materials exhumats per Vilaseca en el poblat del Calvari —avui dipositats al Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus—⁴ s'observa un clar predomini de la producció vascular amb acabats grollers i que, a grans trets, sembla inscriure's en l'evolució pròpia de la tradició local. La comparació entre els tipus ceràmics provinents de la necròpolis i els del poblat posa clarament de manifest la dissimetria entre ells. Efectivament, mentre el conjunt vascular de la necròpolis s'adscriu en la seva quasi totalitat a la tradició dels camps d'urnes —tant pel que fa a les formes com als acabats—, en el cas del poblat els tipus ceràmics assimilables a aquesta són minoritaris (figura 6). La seva fragmentació no permet gaires consideracions; de totes maneres, val la pena remarcar, tot i que la mostra és poc significativa, que les decoracions acanalades són escasses (tapadores de la figura 8, fragment de coll i carena de la figura 6, 11 i el fragment de la figura 7, 4 que Vilaseca considera incís i que creiem que més aviat s'ha de descriure com acanalat, tot i que el seu acabat sense polimentar li dóna un aspecte peculiar) i que els perfils són, en conjunt,

4. Agraïm a aquesta institució l'autorització per a estudiar els materials arqueològics de la campanya de Vilaseca al Calvari, així com la disposició i amabilitat del seu personal, i, en especial, de la senyora Anna Mir.

3. Una observació que ja realitzà en el seu moment Castro (1994).

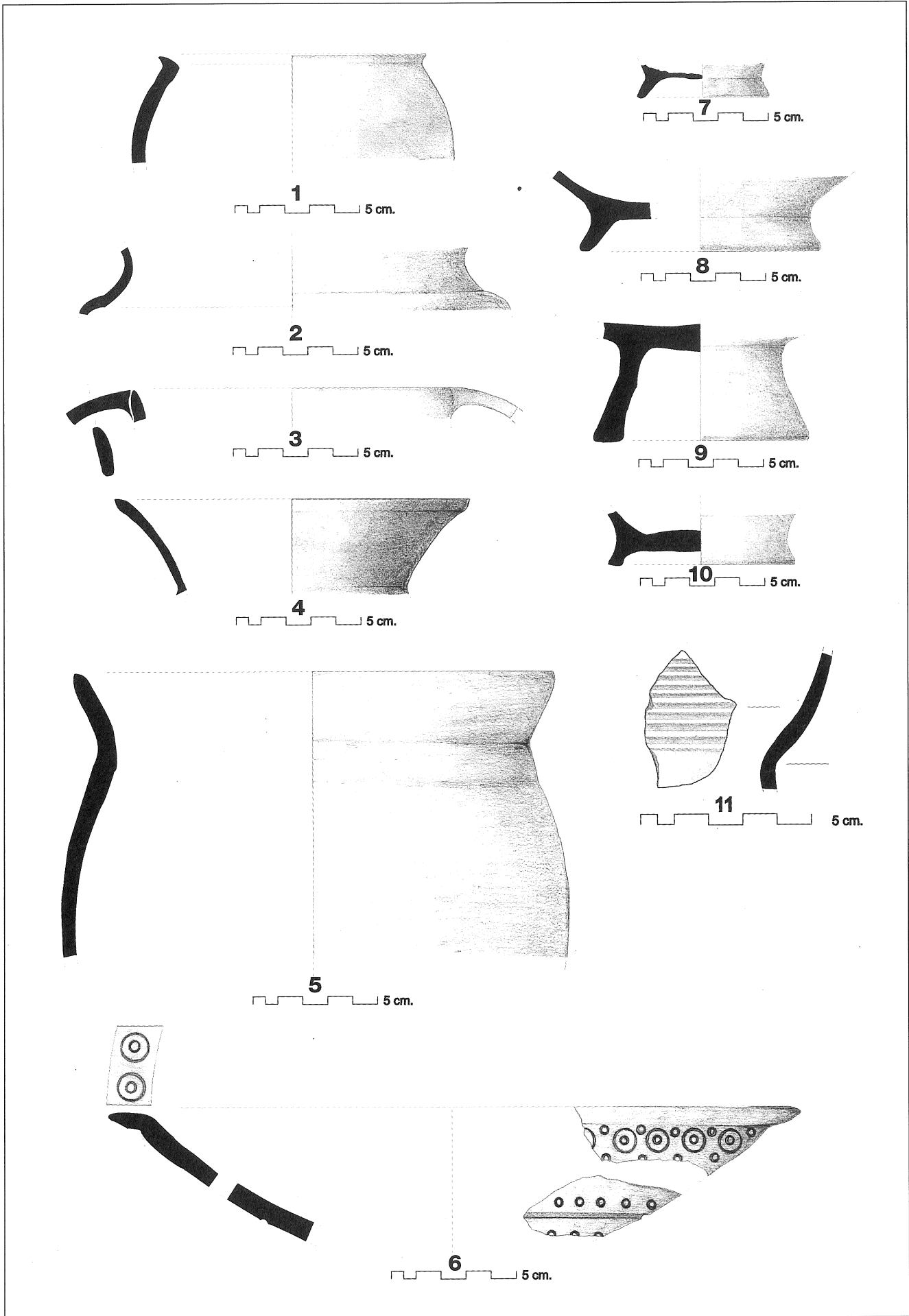

Fig. 6.

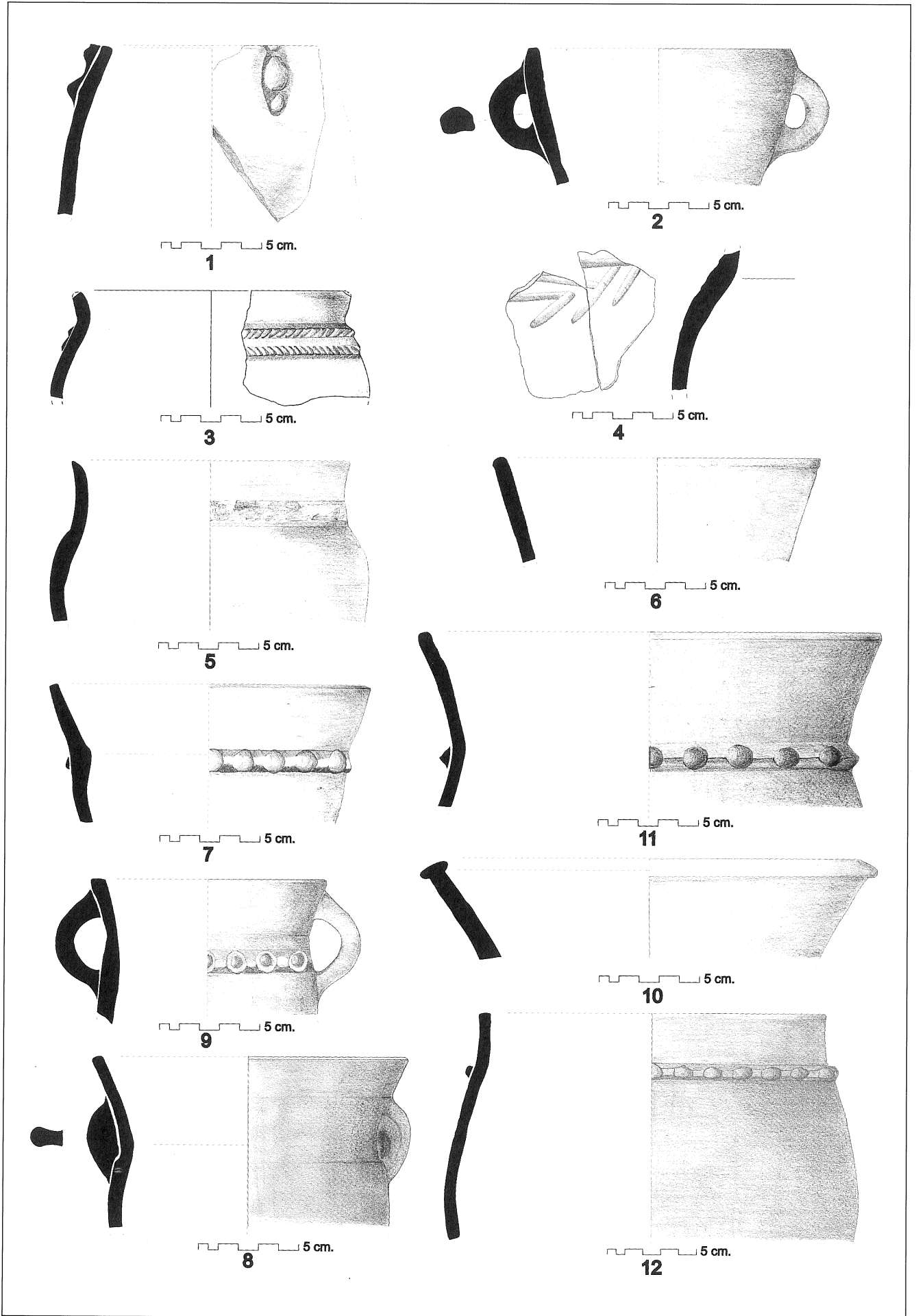

Fig. 7.

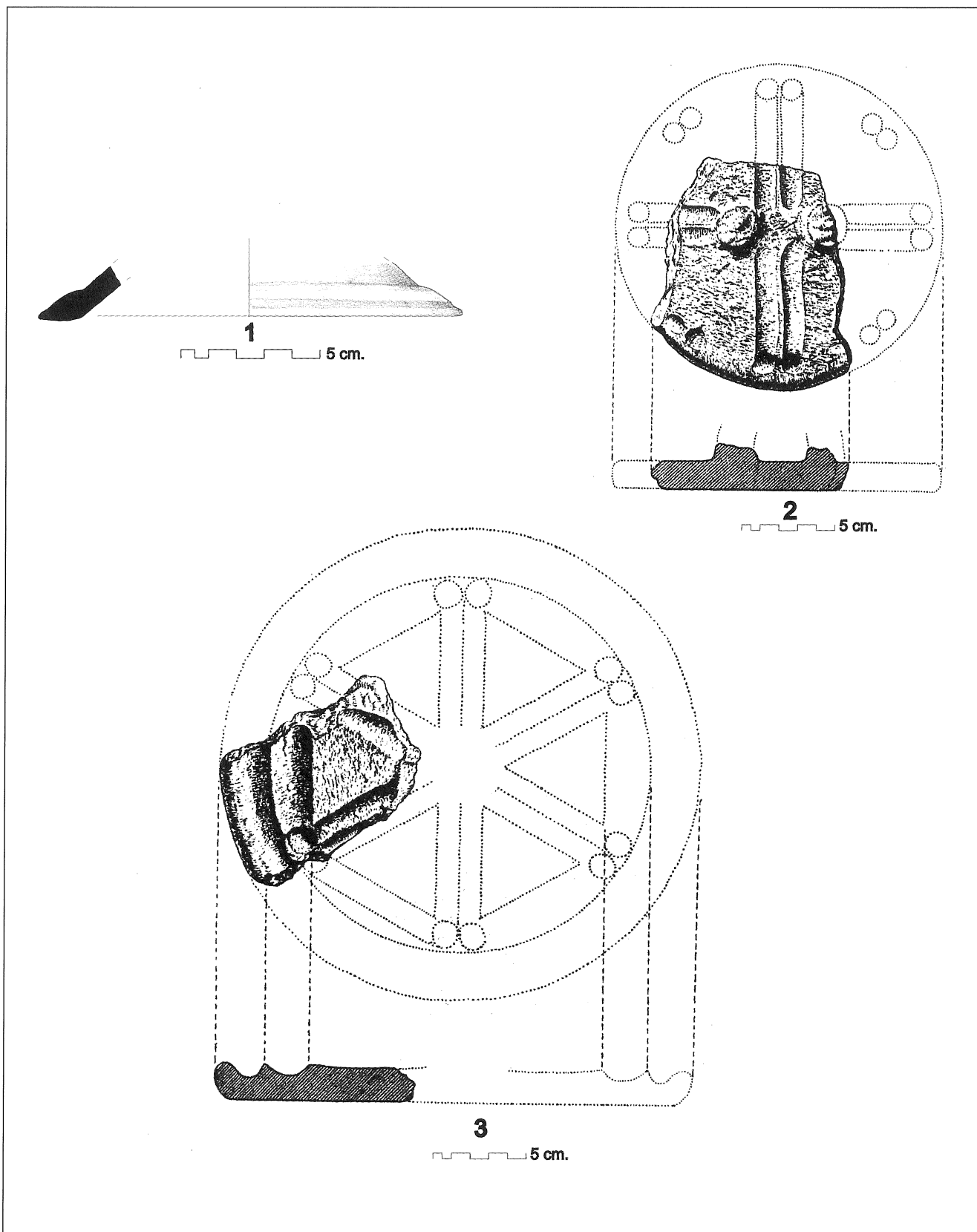

Fig. 8. Els números 2 i 3 segons Vilaseca 1943, figura 16.

clarament assimilables als camps d'urnes de l'edat del ferro. Totes les peces representades en la figura 6 presenten coccio reductora i poliments brillants i algunes (núms. 4 i 8) estaven recobertes d'una engalbra roig-marró polimentada, de la qual se n'observen restes. Algunes manifesten en els seus perfils la incidència del factor mediterrani sobre la tradició de camps d'urnes; així, en el cas de la gerreta binansada (núm. 3) i el vas de coll exvasat (núm. 4), proper a les formes de boca de tulipa. Aquest darrer pot posar-se en relació amb les urnes 5, 76, 89, 111 i 145 de la necròpolis, corresponents a la seva fase final. En concret, la urna 76 ha estat considerada entre les que, d'una forma més clara, marquen el moment final de la necròpolis (RUIZ ZAPATERO 1985, 170). La sèrie de peus anulars alts apunten també al mateix horitzó cronològic. Pel que fa al plat (figura 6, 6), presenta decoració estampillada de cercles i dobles cercles, un motiu que trobem a la necròpolis únicament sobre peces metàl·liques (VILASECA 1943, fig. 10), tal com passa a Tosseta, on és un motiu freqüent sobre els braçalets (VILASECA 1956, fig. 4) i que es documenta al Coll del Moro de Gandesa sobre un vas de la tomba T3, datat en el segle VII aC, en què es combinen incisions i cercles (RAFEL 1991, 44 i 46). Es tracta d'un tipus decoratiu freqüent, sobretot al Baix Aragó, on aquest tipus de cercles s'associen sovint a incisions i excisions (BARANDIARÁN, MARTÍN BUENO 1971-72, 68, fig. 9; RUIZ ZAPATERO 1985, 799). Pel que fa a la forma d'aquesta peça, podria estar relacionada amb tota una sèrie de plats (com els de la Gessera i el Coll del Moro de Gandesa), datats en el segle VII i inicis del VI aC, que semblen derivacions de plats fenicis (RAFEL 1991, 88-89); en tot cas, es tracta d'un tipus també tardà en el context dels camps d'urnes. En algun cas els cercles que decoren aquest plat són irregulars, en altres s'aprecia el traçat a mà alçada i en alguns es conserven restes d'un farciment de pasta blanca.

La resta de vasos documentats corresponen a peces de coccions diverses (oxidades, reduïdes i oxidoreduïdes) i amb acabats grollers. Es tracta de peces de mida mitjana i mitjana/gran (figura 7) i de grans vasos (figures 9, 10 i 11). Presenten, en la major part de casos, decoracions clarament arrelades en la tradició de l'edat del bronze: cordons aplicats, per norma general de secció triangular, però en algun cas també quadrangular (ambdós es combinen en l'exemplar de la figura 9, 2), i generalment decorats amb impressions, tot i que també n'hi ha de decorats amb incisions i llisos. En els vasos de mida mitjana i mitjana/gran, es tracta sempre d'un únic cordó situat al coll, mentre que en alguns dels grans vasos (figura 9) els cordons recobreixen tota la peça formant registres horitzontals paral·lels decorats amb cordons verticals o que formen triangles. Els vasos grans són vasos d'emmagatzematge, amb diàmetres de boca entre els 23 cm i els 42,2 cm i alçades entre els 40-45 cm i els 65-70 cm. Tenen perfils de tipus ovoide, alguns amb tendència més esferoïdal (figura 10, 2) i altres amb tendència al biconisme (figura 9, 3); una bona proporció tenen colls desenvolupats cilíndrics i, en alguns casos, dues nanses (figura 10). Les bases eren planes. En els materials que presentem en aquest article falta un vas la fotografia del qual figura a la làmina XXI,2 de la publicació de Vilaseca (1943) i que no s'ha pogut localitzar en els fons del

museu. Es tracta d'un vas d'acabat groller, perfil ovoide i fons pla.

Les tenalles amb cordons tenen una llarga tradició en el món indígena precamps d'urnes i allà on s'han pogut excavar hàbitats coexisteixen amb els materials de tipus camps d'urnes com a vasos amb funció domèstica, d'emmagatzematge o processament d'aliments. Sens dubte, al llarg del dilatat període d'ús d'aquestes tenalles hi ha una evolució; això no obstant, no s'ha pogut fixar fins ara amb suficient fiabilitat com perquè pugui constituir un indicador cronològic acurat. A Lleida les tenalles amb cordons llisos i decorats es documenten en jaciments del període I de Vilaseca: Montfriu i el Puntal, entre altres (MAYA 1979), posteriorment, estan molt ben representades a Genó (amb datacions del segle XI cal a.C., MAYA *et al.* 1998, fig. 74) i, igualment, es documenten en el segle VII aC a la Pedrera de Vallfogona (estrats IV i V) (GALLART, JUNYENT 1989). A Tarragona estan molt ben representades a la Cova del Janet i també a la del Marcó (VILASECA 1939, làms. IV, VI, VIII, IX) i, en contextos més tardans, dels segles VIII i VII aC, al Barranc de Sant Antoni i al Barranc de Gàfols (ASENSIO *et al.* 1994-96a). Grans vasos amb cordons apareixen associats a acanalats de perfil en S, sense vora bisellada i amb una tapadora plana que Vilaseca diu que és "com la del Calvari" al jaciment del Coster del Placito o Coll Roig (VILASECA 1954, 20), que sembla correspondre en realitat al Puig Roig del Masroig. Els primers períodes dels camps d'urnes semblen anar acompanyats de perfils més subcilíndrics o piriformes que els vasos representats al Calvari. D'altra banda, els colls desenvolupats que es documenten en aquest jaciment indiquen una cronologia tardana. Els vasos binansats amb coll desenvolupat (com els de la figura 10, 2 i 4) es documenten al Baix Aragó en el segle VII aC (BENAVENTE 1986, 117, fig. 6, 5) i en la pròpia necròpolis del Calvari on es documenta una urna d'un perfil similar (la de la tomba 25), però amb un acabat polimentat i un format més petit (16 cm de diàmetre de boca). Anava acompanyada d'una fibula de doble ressort (VILASECA 1943, 27, làm. XII, 1 i CASTRO 1994, làm. VI, 4).

Les tres tapadores documentades (figura 8) presenten solcs acanalats i cercles reenfonats i corresponen a les terres del sud de Catalunya i al Baix Aragó a tipus presents sempre en contextos de la primera edat del ferro. Mencionarem només, a tall d'exemple, les troballes del veí poblat del Puig Roig (GENERA 1995, figs. 64 i 65), del Coll del Moro de Serra d'Almors (VILASECA 1953) o les del conegut sepulcre de Mas de Flandí a Calaceit (SANMARTÍ, PADRÓ 1976-1978, fig. 2).

El petit vas amb dos compartiments (figura 12, 3) és força singular: es tracta d'una peça de 12,8 cm de diàmetre de boca, troncocònica, baixa, amb una única nansa de llengüeta i acabat allisat que, sens dubte, estava destinada a contenir substàncies apreciades. Únicament coneixem una peça que s'hi pugui posar en relació en ambients culturals propers. Es tracta de la safata amb quatre compartiments interiors provinent de les excavacions de J. Cabré en els nivells inferiors de l'acràpolis d'Azaila (BELTRÁN LLORIS 1976, 36, fig. 10).

Capítol a part mereix el modest fragment de nansa amb acanaladures longitudinals (figura 12, 2), d'unes característiques de factura molt diferents de la resta de ceràmica trobada al Calvari (pasta gris per efecte

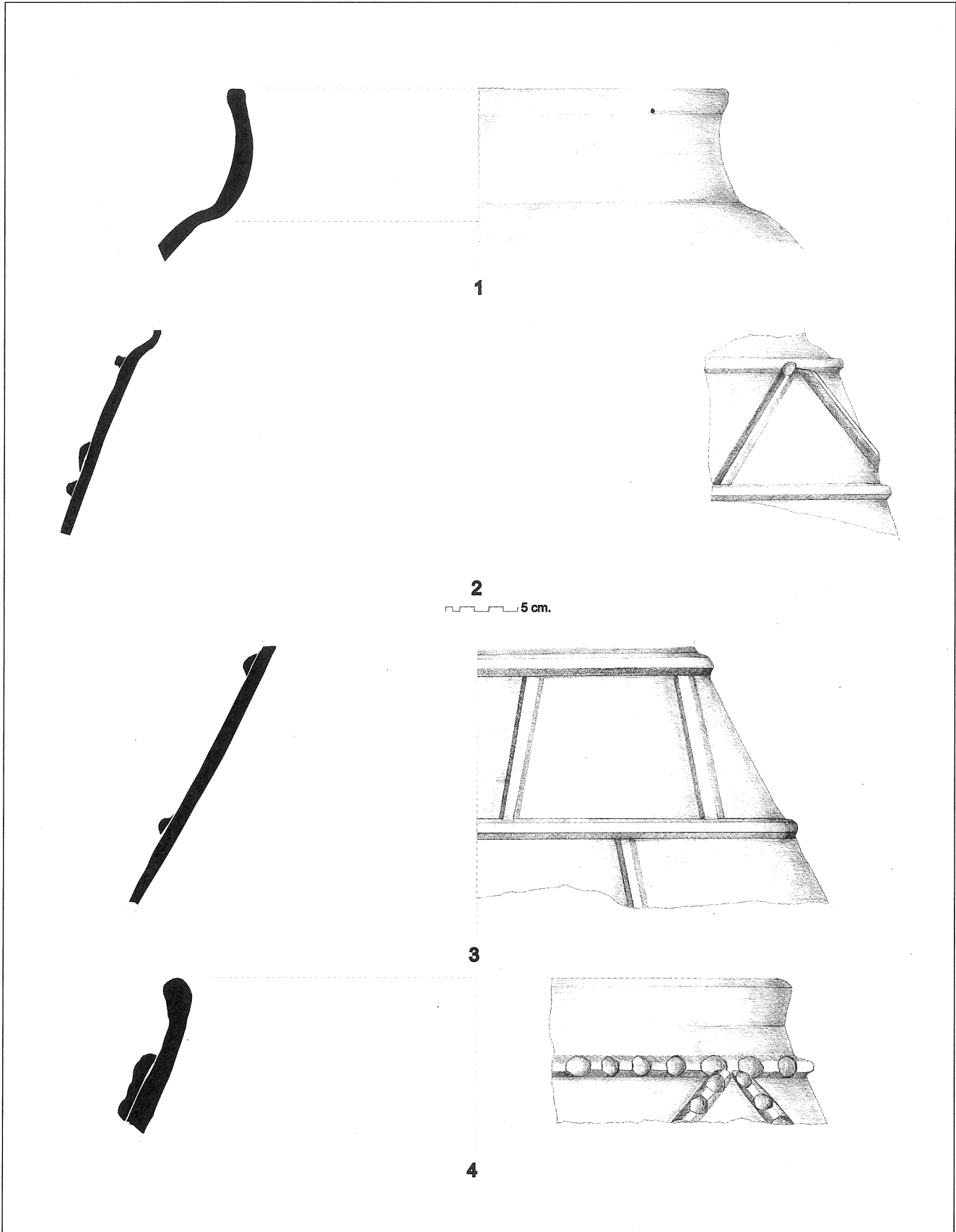

Fig. 9.

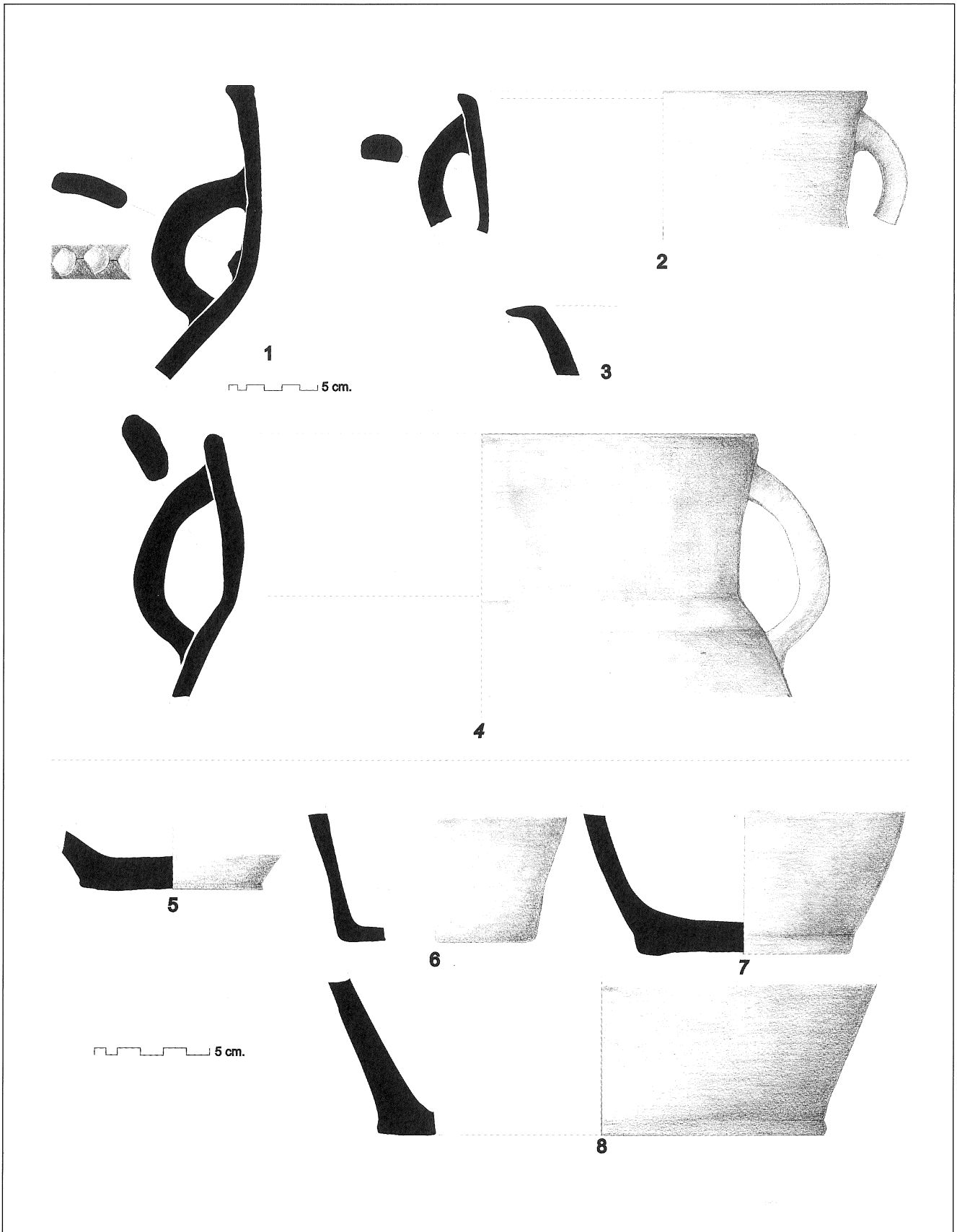

Fig. 10.

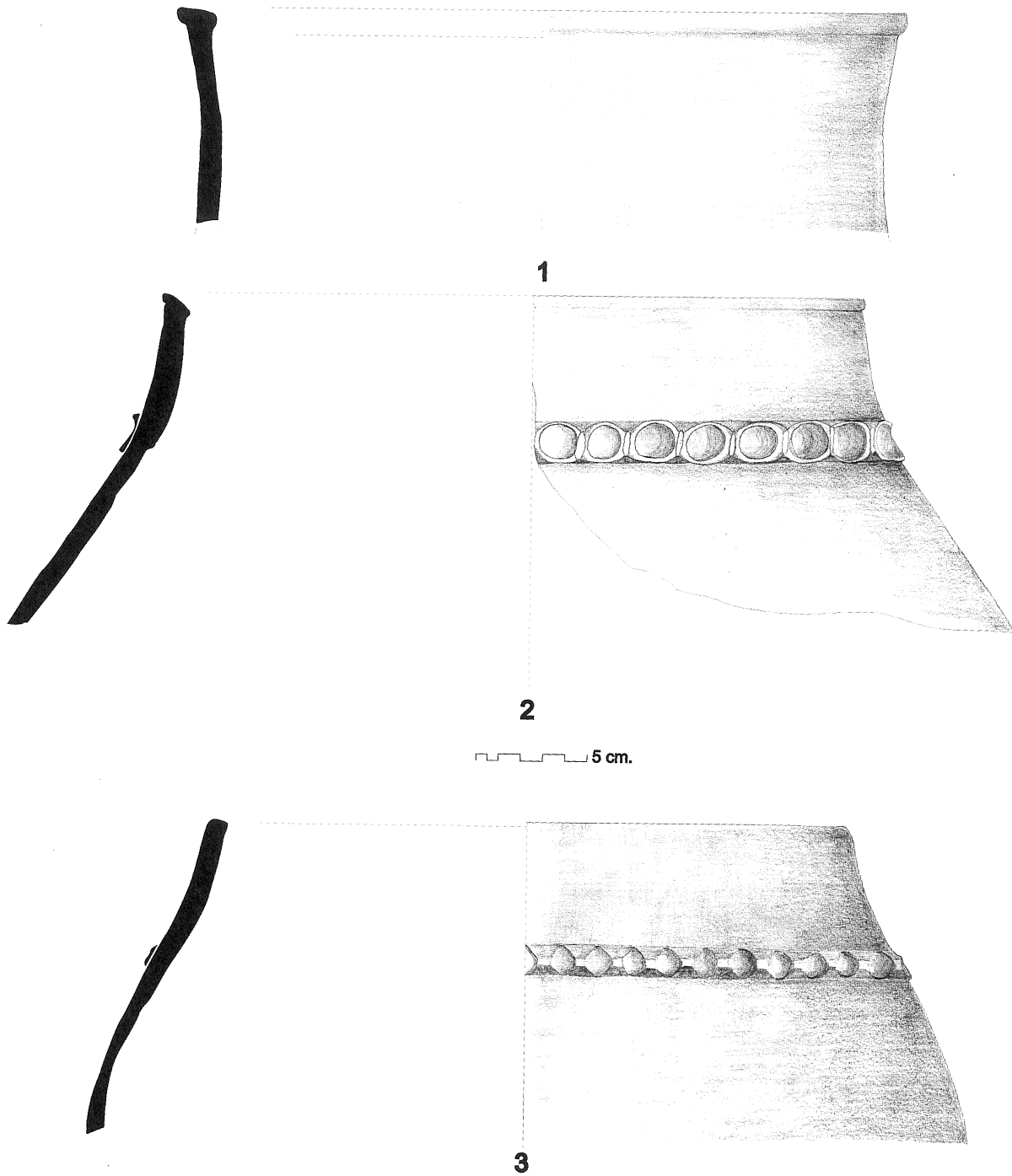

Fig. 11.

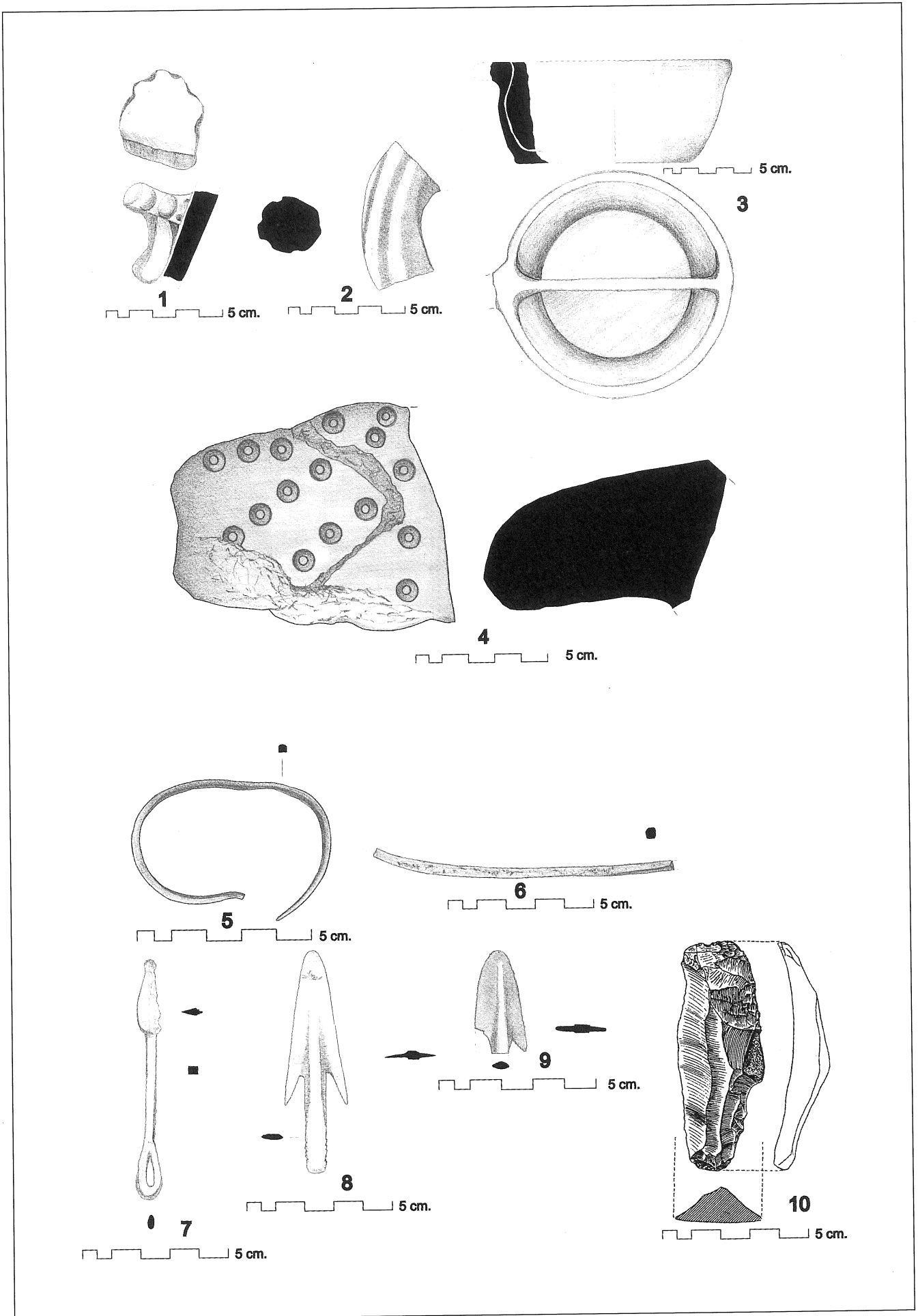

Fig. 12. El número 10 segons Vilaseca 1943, figura 17.

de la cuita, desgredint molt abundant de punts blancs, completament opacs, petits i mitjans —els desgredints usuals al jaciment són quarzoses i micacis— engalbarda de color vermell-marró) i que, amb les reserves que la migradesa del testimoni imposa, creiem que s'ha d'adscriure a les produccions probablement locals que s'han anat localitzant en els darrers anys a la part sud de Tarragona, clarament inspirades en prototipus fenicis (RAFEL 1992; ASENSIO *et al.* 1994-96b, 212).

Entre el material de bronze destaquen tres peces, una d'elles (figura 12, 7) molt singular, que Vilaseca interpreta com a llanceta quirúrgica i les altres (figura 12, 8 i 9) dues puntes de sageta amb aletes i peduncle que es poden assimilar al tipus C de Ruiz Zapatero, datable entre els segles VIII i VI aC (1985, 936) i que té els seus paral·lels més propers en la pròpia necròpolis, on se'n documenten dues, una fora de context i l'altra a la tomba 65, associada a dues fibules de doble ressort, dues arracades espiraliformes i fragments d'un torques d'extrem girats (VILASECA 1943, 29, lám. XIII), al veí assentament del Puig Roig (GENERA 1995, fig. 80) i al Coll del Moro de Gandesa (RAFEL 1991, 42-43).

El conjunt del Calvari té un gran interès perquè constitueix un dels pocs binomis clars poblat-necròpolis coneguts a Catalunya en aquest període cronològic. Convindria, però, aprofundir en la investigació en el poblat per tal de poder estudiar millor les relacions entre una i altre. Pel que fa a aquestes relacions, hi ha dues qüestions majors que destaquen: d'una banda, la dissimetria entre els materials mobles provinents de la necròpolis i els provinents del poblat, una diferència en la qual valdria la pena incidir per les seves impli-

cacions no solament quant a la datació, sinó també quant a la definició cultural dels hàbitats d'aquest moment i del propi caràcter dels camps d'urnes a Catalunya. D'altra banda, sembla evidenciar-se —a l'espera que propers treballs permetin matisar-ho— que les seqüències cronològiques de la necròpolis i del poblat no són coincidents, fet que, d'altra banda, no és exclusiu d'aquest conjunt, sinó que sembla indicar una pauta comuna en els territoris meridionals catalans. Mentre, com ja hem comentat més amunt, la cronologia arqueològica de la necròpolis se situa entre els segles IX al VII aC, la del poblat té com a eix central el segle VII aC. La necròpolis del Calvari degué correspondre en els seus moments inicials a un hàbitat, no localitzat, sense arquitectura en pedra i amb una configuració morfològica menys estructurada que els poblats característics de la primera edat del ferro. A la Catalunya meridional, l'aparició del poblat concentrat amb arquitectura en pedra, com el del Molar, sembla correspondre a un moment relativament tardà i a una dinàmica activada per les relacions d'intercanvi amb el món fenici, no tant perquè hi hagi una relació directa entre aquest protourbanisme o urbanisme incipient i els intercanvis entre el món indígena i el món colonial, sinó perquè l'activació, com a resultats d'aquests, de les xarxes locals d'intercanvi provocà unes noves condicions econòmiques i socials que es materialitzaren, entre altres coses, en aquest tipus d'hàbitats.

Núria Rafel

Unitat d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga
Universitat de Lleida
Plaça Víctor Siurana, 1
25003 Lleida

Bibliografia

ALMAGRO GORBEA 1977

M. Almagro Gorbea; "El Pic dels Corbs, de Sagunto, y los campos de urnas del NE de la Península Ibérica", *Saguntum* 12.

ASENSIO *et al.* 1994-1996a

D. Asensio *et al.*; "El jaciment del Barranc de Sant Antoni. (Ginestar, Ribera d'Ebre)", *Gala* 3-5, 231-246.

ASENSIO *et al.* 1994-1996

D. Asensio *et al.*; "El poblament de les comarques del curs inferior de l'Ebre durant el Bronze Final i la Primera Edat del Ferro", *Gala* 3-5, 301-317.

BARANDIARÁN, MARTÍN BUENO 1971-1972

I. Barandiarán i M. Martín Bueno; "Novedades sobre las edades de los metales en Aragón", *Caesaraugusta* 35-36, 53-69.

BELARTE 1997

M. C. Belarte; *Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica*, ArqueoMediterrània I, Barcelona.

BELTRÁN LLORIS 1976

M. Beltrán Lloris; *Arqueología e historia de las ciudades antiguas del cabezo de Alcalá de Azaila (Teruel)*, Saragossa.

CASTRO 1994

P. V. Castro; *La sociedad de los campos de urnas en el nordeste de la Península Ibérica*, BAR International Series 592, Oxford.

IGME 1974

IGME; *Investigación minera en el área Argentera-Mola (Tarragona). Fase previa*, Colección Informe, Ministerio de Industria, Madrid.

GENERA 1995

M. Genera; *El poblado protohistòric del Puig Roig del Roget*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya 17, Barcelona.

MALUQUER 1983

J. Maluquer; *El poblado paleoibérico de la Ferradura, Ulldecona (Tarragona)*, Barcelona.

MASCORT *et al.* 1988

M. Mascort, J. Sanmartí, J. Santacana; "Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya", *7è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà 1986*, Puigcerdà.

MATA 1990

J. M. Mata; *Els minerals de Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

MAYA 1979

J. L. Maya; *Yacimientos de las Edades del Bronce y Hierro de la provincia de Lérida y zonas limítrofes*, IEL, Lleida.

MAYA *et al.* 1998

J. L. Maya *et al.*, eds.; *Genó: un poblado del Bronce Final en el Bajo Segre*, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

RAFEL 1991

N. Rafel; *La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa. Els materials*, Diputació de Tarragona.

RAFEL 1992

N. Rafel; "Produccions ceràmiques orientalizants a la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa", *Miscel·lània Arqueològica a Josep M. Recasens*, Tarragona, 97-104.

ROMERO 1979

M. Romero; "Ordenanzas para la explotación de la plata en el condado de Prades y baronía de Entenza (Años 1343-1352)", *Historia, Instituciones, Documentos* 6, Sevilla, 325-340.

RUIZ ZAPATERO 1985

G. Ruiz Zapatero; *Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica*, Universidad Complutense, Madrid.

SANMARTÍ, PADRÓ 1976-1978

E. Sanmartí i J. Padró; "Ensayo de aproximación al fenómeno de la iberización en las comarcas meridionales de Catalunya", *Ampurias* 38-40, 157-176.

SANTONI 1989

V. Santoni; "L'età nuragica. Dal Bronzo finale all'Orientalizzante" dins DD.AA.; *Il Museo Archeologico Nazionale di Cagliari*, Sassari, 93-128.

VILASECA 1939

S. Vilaseca; "Dos cuevas prehistóricas de Tivisa (provincia de Tarragona)", *Ampurias* I, 159-185.

VILASECA 1943

S. Vilaseca; *El poblado y la necrópolis prehistóricas de Molá (Tarragona)*, Acta Arqueológica Hispánica I, Madrid.

VILASECA 1953

S. Vilaseca; *Coll del Moro, yacimiento posthallstático (Serra d'Almos, Tarragona)*, Estudios Ibéricos 1, València.

VILASECA 1956

S. Vilaseca; *El Campo de Urnas de la Tosseta (Guiamets, prov. de Tarragona)*, IV Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas Madrid 1954, Saragossa.

VILASECA 1973

S. Vilaseca; *Reus y su entorno en la Prehistoria*, II vols, Reus.